

Anarşizm ve Din: İslamdaki Anarşizm ya da Anarşizmdeki İslam

Alişan Şahin

15.02.2015

İslam ve anarşizm ilişkisine, İslam ve anarşizmin mülkiyete bakış açılarının ele alınması ile başlanabilir. Kaba bir ifade ile anarşizm, mülkiyeti hırsızlık ve eşitsizliğin görünen yanı olarak tarif eden bir bakış açısıdır.

Mülk kavramına gönderme yapan Yunus suresi 10. Ayet, (*“İyi bil ki, göklerde ve yerlerde ne varsa hepsi Allah’ındır”*) Müslümana ve insanlığa siyasal, iktisadi ve kültürel bir varlık olarak cemaat içindeki tek’e seslenen en önemli ayet olarak göze çarpar. Bu demektir ki Dünya hayatında var olan her şeyin sahibi ve sahipliği ona aittir. Eğer sen, sana ait olduğunu söylediğin herhangi bir nesneye sahip olduğunu ve güç sahibi olduğunu düşünüyor isen yanılıyorsun. Güç de, iktidar da O’na aittir. Kur’an’dan hareketle bakıldığında mülk edinme ve ihtiyaçlarını karşılama ve kazanma ve kazandığını paylaşma, muhtaca verme üzerine çok sayıda ayet vardır. Bunun yanında haksız kazanç ve faiz şiddetli bir şekilde aşağılanmakta ve bunu yapanlar lanetlenmektedir (bkz. Bakara suresi 175-179). Kazancın ise her şeyin Allah’ın malı olduğu gözetilerek yapılması uyarılmaktadır ve asıl kazancın öbür tarafı kazanmakla olacağı söylenmektedir. O’nun her yerde hazır ve nazır olması uyarısı da dünya hayatında nasıl olunması ve edilmesi gerektiğinin bütünlüklü halini sunar mümine. Burada görülmektedir ki müminin mal edinmesi yasaklanmamış ve fakat birikim yapması üzerine önemli engeller getirilmiştir. Birikim edinme, mal-mülk yığmaya karşı ise Kur’an’da bilinen en önemli ayette *“Ey inananlar, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. Altın ve gümüşü yığp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azap müjdele!”* denir ve onlara büyük azaplar çektirileceği haber verildikten sonra, hemen ardındaki ayette şöyle devam eder *“İşte nefisleriniz için yığdıklarınız, yığdıklarınızı tadın’ denir”* (Tevbe Suresi 34-35). Gene Bakara Suresi, Ayet 219’da *“...ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki: “Af yani ihtiyacınızdan fazlasını veya helal ve güzel olanı verin.”*¹ denmekte ve mal biriktirmenin tehlikelerine vurgu yapılmaktadır.

Mal edinmeye dair Anarşist düşünce ile Kur’an ayetlerinden yapmış olduğumuz bu alıntılar arasındaki yakınlık fark edilmiş olmalıdır. Anarşizmin temel mottosu olan *“Mülkiyet hırsızlıktır”* sözü Özel Mülkiyete (**Private property**) gönderme yapmakta olup, kişisel mülkiyete (Possession) karşı olmak anlamına gelmemektedir. Anarşistler Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gerektiğini ilan ederler ve bu Proudhon’un *“Mülkiyet Nedir”* isimli kitabından yeterince açık kılınmıştır.

Anarşistler *“başkalarını sömürmeden kullanılmakta olan mülkiyete taraftarlar ki bu tarz kişisel mülk çocukluğumuzdan edinmiş olduğumuz ve hayatımızın bir parçasıdır da”, “Biz şu tür mülkiyete, insanların sömürülmesine neden olan-araziler, binalar, üretim araçları ve dağıtımı, ham madde ve fabrikada üretilmiş mallar, para ve sermayeye karşıyız”*(s. 40) demektedir Nicholas Walter *“Anarşizm Hakkında”* isimli eserinde.

Bu ayrıma dair Proudhon’un vurguları ise şöyledir: *“Farklı şeylere farklı isimler vermek uygun bir şeydir. Eğer “mülkiyet” ismini kişisel mülk yerine kullanırsak, diğerine (mülkiyet bölgesi) hırsızlık, bozukluk, haydutluk demeliyiz. Yok aksine “Özel mülkiyet” diyeceksek, diğerini kişisel mülk ya da benzer bir isimle adlandırmalıyız. Aksi halde hoş olmayan eş anlamlılarla başımız belada demektir”* (**What is Property** s. 65 ve 373)

Ve Proudhon’dan çok net ifadelerle *“ kişisel mülk bir haktır; özel mülkiyet hak’ka (buradaki hak dogal hak-hukuk anlamındadır – ç.n.) karşıdır. Kişisel mülkiyeti kurarken, özel mülkiyeti yok etmeli”* (What is Propert. S. 271)

Görülmektedir ki Anarşizmle İslam ve özellikle Kur’an arasında mülkiyet konusunda oldukça yakın bir akrabalık vardır. Bu Akrabalığın tarihsel ve kültürel boyutları ise daha da aşırı bir yakınlaşma ve aşırıya kaçma anlamında ve bir yaşam tarzı haline gelme boyutuyla aşağıda örneklerde göreceğimiz gibi anarşist dervişlerin yaşam biçimlerinde ortaya çıkmaktadır.

Kanımcı İslam’la mülkiyet konusunda akraba olan Anarşizmin onun temel sacayağı olan Hiyerarşi, Otorite ve Devlet konusunda da yakınlıkları vardır. Bunun için temel kıtas Hz. Muhammed, O’nun yaşamı ve pratiklerinden örnekler hakiki manada veri olacaktır.

¹ Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali, Süleyman Ateş. Kılıç kitabevi yay. Ve Dağıtım.

H. Muhammed zamanında Müslümanların cemaat işlerinde hem ameli hem düşünsel açıdan problemleri alanda nasıl bir yöntem izleyerek ortak bir irade ortaya koyduklarına dair bugüne gelen önemli bir kavram mevcuttur. Her ne kadar bu kavrama dair İslam tarihi içinde gerek devletler, gerekse de alimler arasında devamlı surette tartışmalar ve farklı tanımlamalar ve işlevine dair farklı görüşler olsa da, biz bugün bu farklı yorumlardan bize göre en makulu olana gönderme yapacağız. Bu kavram İcma (konsesus) kavramıdır. Bu kavramın tanımlanmasında dahi İslam alimleri (İbn Teymiye'den Gazali ve 20. Yy'nın düşünürlerine kadar) ortak bir konsesus yoktur. Yani konsesusta da konsensus yoktur. Bu kavram kimilerince İslam **alimlerinin** bir konuda ortak karara vararak fikir birliği içinde hakikatin nasıl olması gerektiğine dair fikir beyan etmesi ve bunun tüm cemaatçe uygulanması olarak anlaşılmış ve açıklanmıştır (Mesela İbn Teymiye böyle düşünür fakat bazen yanlış olarak görüneninde doğru olabileceği ihtimalinden bahseder). Bu şekildeki İcma tanımını kabul etmeyenler çoğunlukla mühlidlikle suçlanmış ve süreç içerisinde bu tanım meşruluk kazanmıştır.

İmam Gazali : “Bir dinsel konu üzerine Muhammed'in cemaatinin aynı fikirde olması” olarak açıklarken, Ebu Hüseyin El Basri: “ *Bir konuda Müslümanların bir şeyi yapıp yapmamaya dair karar verip, aynı fikirde olması*” olarak açıklamıştır. İcma kavramına dair İmam Şafi (h. 204)ye kadar bir problem olmadığı bilinen bir şeydir. Bazıları da icma'yı çoğunluğun kararı olarak ifade etmişlerdir (ör. Al Tabari, Abu Bekir al-Razi)

Her ne kadar farklı bakış açıları olursa olsun İcma üzerine yüzyıllardır yürüyen tartışmayı bir sonuca bağlamak mümkün olmamıştır. İcma'ya son karar gözüyle bakanlar ve öyle tanımlayanlar tüm Müslüman halklarını tarih boyunca bir şey bilmezler güruhu olarak görüp Allah ile kulları arasına girmiş ve devletlülere hizmet etmişlerdir. İcma'nın şüpheleri kaldıracak tek otorite ve İslam alimlerinin tek otorite olması sonuçta İslam fikir dünyasında da içtihadın kaldırılmasına neden olmuştur denmektedir. Bunun bir nebze doğru olduğu kabul edilebilir.

İcma'nın karşılığını biz “*tüm Müslüman cemaatin konsensusu*” (Muhammed Abdurrahman) olarak anlamalıyız. Bu şu anlama gelir. Özellikle cemaatin bir araya gelip her konuda konsensusa varıncaya kadar tartışması ve sonuca varmasıdır. Nitekim Ziyaeddin Sardar icma'yı şöyle açıklar :

“*İcma fikri, İslamın komünite yaşamında merkezi bir kavramdır ve bir kaç seçkinin konsensusu derekesine düşürülmüştür. İcma'nın birebir karşılığı halkın konsesusudur. Kavram Müslüman cemaatin doğal lideri olarak Hz. Muhammed'in uygulamalarına kadar götürülebilir. Hz. Muhammed bir karara varmak istediğinde tüm Müslüman cemaati – itiraf etmek gerekir ki pek büyük bir cemaat değildi – camiye çağırırdı. Tartışmalar yapılır; tez ve karşı tezler sunulurdu. Sonuçta toplananların hepsi bir konsesusu varırdı. Bundan dolayı demokratik ruh ilk dönemde politik ve cemaat yaşamında merkezidir. Fakat süreç içerisinde din adamları ve alimler bu eşitlikten halkı çıkardılar ve icma'yı “din alimlerinin konsensusu”na indirgediler. Otoriterizm, Teokrasi ve despotizm Müslüman dünyada egemen oldu”²*

Taktir etmek gerekir ki Anarşizmin demokrasi anlayışı da bu minvalde telakki edilmektedir. Her ne kadar konsensus kavramının doğrudan demokraside problemlere neden olacağını söyleyen kimi “anarşistler” olsa da (M. Bookchin) doğrudan demokrasi için ideal formdur. Doğrudan demokrasiden maksat edilen öz-yönetimdir. Bu ise icma fikriyatıdır ve Hz. Muhammed ve cemaatinin bizzat yaptığı şeydir. Sözün özeti şudur: icma doğrudan demokrasinin adıdır.

Anarşizmle İslam arasında ortak olan ve uyumu tamamlayan üçüncü şık Hiyerarşi mevzusudur. Hiyerarşi kavramı ve toplumsal olarak hiyerarşinin varlığı Anarşistlerce reddedilen ve düşünsel olarak tutarlılık içerisinde sisteminin içerisinde yedirilmiş olan bir kavramdır. İslam açısından bazı Anarşistlerce problemleri olarak görülebilecek tek kavram budur. Bu kimi anarşistler elbette Allah kavramına bigane ve kendisini Ateist olarak tanımlayan anarşistlerdir. Bundan öte yukarıda belirtmiş olmalıyım; Anarşizm din adamlarına ve onlarla beraber her türlü hiyerarşik kuruma karşıdır. Bu minvalde bakıldığında İslam'ın kitabı Allah ile kul arasında hiç bir aracı kabul etmez olduğunu söylemektedir. İslam'da ilim anonimdir. Kimde ve nerede var ise alınması ve paylaşılması önerilmiştir. İslam'da itaat edilecek tek otorite Allah'tır. Allah dışında dünyevi ya da uhrevi bir otorite, erk şirktir. Allah'ın Akıl yoluyla kavran-

² Ziyaeddin Sardar, “Rethinking İslam”, İslam for Today, June 2002)

masının mümkün olamazlığını (evvel ve ahir, her yerde ve her şeye kadir olması, yaratılmamış, ne var – ne de yokluğunun tartışılmazlığı ve tarif edilemezliğinin sorgulanması olur bu) sorgulamak günaha girmek olur. Belki de Wittgenstein'den borç alacağımız ve onun kast ettiği şeyin aksine yorumlayarak “üzerine konuşulmazlık” kavramını O'nun kim'lik ve ne'liğine uygulamak daha doğru olandır. Müminin yapması gereken şey O'ndan başka bir otorite kabul etmemek ve O'yla ilişkide bir aracı kabul etmemek, O'nunla doğrudan manevi bir iletişim içinde olmaktır. Bunun ise manevi anlamda dahi bir otorite olmadığı (bir seçmenin ürünü olduğu için) ve bir hiyerarşi oluşturmadığı açıktır.³

Allah'ın kelamı olan Kur'an'ın diline bakıldığında buyuran değil ama anlatan ve öneren bir dile sahip olduğunu görürüz. Bu dil “hakikat”ı göstermek ve uyarılarda bulunmak için kurulmuş bir dildir. Toplumsal yaşamda müminin nasıl hareket etmesi gerektiğine dair önermeler yanında “kişi nasıl kendi olur” (nefs, böbürlenme, kibr, yalan, ölüm vb.) sorularına da yanıt veren bir dildir. En son bölümde “*Din'e Bakışta Bazı Teorik Mülahazalar: Negatif Teoloji*” bölümünde anlatıldığı gibi Allah'a gösterilen temayül, dindar olmayan ve başka kavramlarla konuşan birinin, o kavramlara atfettiği şeye gösterdiği temayülden farklı değildir ve ideal olana adanmışlık ister. Bu minvalde bakıldığında Allah – kul arasında var olan ilişki, özgürlük – özgürlük arayan özne arasındaki ilişki olarak da eşitlenebilir.

Varlığı ve yokluğu üzerine konuşmanın, O'na dair akıl yürütmenin başarısızlıkla sonuçlanacağı ve anlamsız olacağı (akıl sınırlar der İbn Arabi) bir alanda Hiyerarşik bir ilişki olduğunu söylemek doğru değildir. Allah ile ilişkide insan olarak aracı kabul etmeyen bir ilişkide hiyerarşi olmaz, bir otorite ilişkisi ise bireyin evveliyatıyla Allah'ı nasıl algıladığıyla, sonra da bu Allah algısının onun yaşamında nereye tekabül ettiğiyle alakalıdır (örn. Melami ve Kalenderi derviş grupları ve bana göre algılanma biçimlerinde yanlışlıklar olduğunu düşündüğüm Bektâşi ve Mevlevî tarikatlarının Allah ve insan tasavvurları gösterilebilir). Özellikle din ve anarşist düşünce arasında olası ilişkilere bakıldığında göze çarpacak ilk mevzu budur. Çünkü esasen Batılı bir düşünce olan Anarşizmin kendisini var eden en önemli ayağı Devlet'in yanısıra Kilise kurumu ve ruhban sınıfına karşı mücadelesidir. Allah ile kul arasına dini ve dünyevi işlere dair bir mediatör koymaz İslam. Kutsal kitapta Peygamber'e ithafen Kehf Suresi, 110. Ayet “De ki: *'Ben de sizin gibi bir insanım; Allah'ınızın bir tek Allah olduğu bana vahyolunuyor. Kim Rabb'ine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapsın ve Rabb'ine (yaptığı) ibadete hiç kimseyi ortak etmesin.*” der ve onun sadece nübüvvetinden dolayı farklılığına vurgu yapar.

Kur'an doğrudan Allah'ın kullarına hitab eder ve yol gösterir. Her Müslümanın doğrudan Allah'ladır ilişkisi ve tek bağışlayan ve cezalandıran odur. O, her yerde hazır ve nazır, herşeye gücü yetendir (omnipotent and omnipresent). Her Müslümanın kendine kalınmıştır Allah'a ne kadar yakın olup, olmayacağı. Ruhban sınıfı yoktur, herkes kendi Müslümanlığı ile sorumludur. Kimin günahkâr olup olmadığına da ancak Allah karar verir. Tevbe Suresi 31. Ayet “*Hahamlar ve rahipler Allah'tan ayrı rabler edindiler, Meryem oğlu Mesih'i de öyle. Oysa kendilerine yalnız tek Allah olan Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti. Ondan başka Allah yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir*” ve Hadid suresi, 27. Ayet “*...Ve Meryemoğlu İsa (A.S)'yı gönderdik ve O'na İncil'i verdik. Ve O'na tâbî olanların kalplerinde refet (şefkat) ve rahmet kıldık. Ve onlar, O'na ruhbanlık ihdas ettiler. Biz, Allah'ın rızasını ibtîga etmekten başkasını onlara farz kılmadık.*” denilerek İslam kitabı vasıtasıyla bu tür araçları ve hiyerarşiyi kabul etmediğini ilan etmektedir.

İslam üzerine yazıları ile ziyadesi ile tanınan Ali Bulaç'ın Hz. Muhammed dönemine dair dedikleri önemlidir: “...kadim Arap toplumundan olsun. İslamiyet'in zuhur ettiği 7.yüzyılda kabile yapısına dayalı Arap toplumlarında hiyerarşiye rastlanmaz. Kan ve akrabalık bağının rol aldığı kabilenin reisi ‘seçilir’, ancak kabilenin geri kalan hiçbir ferdine göre herhangi bir ayrıcalığı yoktur, tabir caizse ‘eşitler içinde birincidir’. Hz. Peygamber'in (sas) irtihalinden sonra -Mekke, Medine, Taif hariç- neredeyse Arap yarımadasının tamamında ‘dinden dönen’ kabilelerin itirazı Hz. Ebu Bekir'e biat etmemekti. Onlar namaz kılmaya, oruç tutmaya, hacca gitmeye ve diğer ibadet ve yükümlülüklerle devam edeceklerini, ancak merkezî yönetime ‘zekât’ vermek istemediklerini söylüyorlardı. Onların algısına göre, zekâtı içine

³ Allah ve özgürlük arasında benzerlik kuran yorum için ve son bölüm olan “Din'e Bakışta Bazı Teorik Mülahazalar: Negatif Teoloji”ye bkz.

alan biat, kabileleri Bizans ve Sasaniler gibi hiyerarşik, eşitsiz ve despot bir yönetime sevk edecekti. Bedeviler, açıkça çevre imparatorluklardaki monarşiden ve derebeylik sisteminden korkuyorlardı". Hem Hz. Muhammed ve hem de yaşadığı dönem itibarı ile kabilelerin anarşik bir işleyişe sahip olduklarını söylersek abartma yapmış olmayız. Ve şöyle devam eder makalesinin başka bir yerinde "Zannedildiği gibi tarikat şeyhi piramidin tepesinde oturan bir monark, guru, Brahman veya papa değildir; yol gösteren bir müşittir"⁴. Bu sözlerin aynısını 20.yüz yılda o bölgelerde sosyal antropoloji çalışmaları yapmış anarşist Antropolog Harold B. Barclay'ın "Efendisiz Halklar" isimli eserinden de görebiliriz.

Buraya kadar özellikle anlatmak istediğim Anarşist düşüncenin üç önemli sacayağının Kur'an'dan hareketle İslam'la uyuştuğuna vurgu yapmaktı. Bunlar Mülk kavramı, hiyerarşi ve doğrudan demokrasi ya da consensus (İcma) kavramı (hatta öz-yönetim de diyebiliriz) ve Otorite kavramlarıdır.

İslam tarihine bakıldığında otoriter ve teokratik yönetimler ve uygulamalar daha fazla göze batmaktadır. Bundan ayrı olarak İslam'ın kitabının yorumunda bir çok farklı bakış açısına rastlamak mümkün. Bizce bu yorumlardan en göze çarpan ve dikkate alınması gereken Mevlana ve İbn-i Arabi'nin yorumlarıdır. Elbette üzerinde durulup çok çalışılması gereken yorumlar da vardır. Burada Mevlana'ya hiç değinmeyip, İbn-i Arabi'nin Mülk kavramından hareketle güç kavramını nasıl yorumladığına sadece bir ara verir gibi değinip Anadolu ve Ortadoğu İslam coğrafyasında Anarşik hareketlere ve merkezkaç sufi ve derviş hareketlerine geçeceğim.

İbn-i Arabi İslam düşüncesinin temel taşlarında olan Füsus-u Hikem adlı eserinde, 13. Fas'da, Lüt kelimesindeki Güç hikmeti isimli bölümde, Mülk kelimesinin anlamının karşılığını etimolojisinden hareketle yorumlamakta ve bunun otorite anlamında değil "karşı koyabilme gücü" anlamına geldiğini insanın himmeti (lütuf, gayret) olduğunu açıklar. Bunun zayıflığa gönderme yaptığını ve yaratma yoluyla güce ulaştığını ve sonra da zayıflık ve yaşlılık yarattığını ve bu gücün geçici olduğunu ifade eder. Güç ve yetki sahibi olanların tasarruf etmeleri gerektiğini ve bunu Nezaket gereği değil bilakis bilginin yetkinliğinden dolayı yapmaları gerektiğini, Peygamberin bile mucize göstermek gibi bir çabasının olmadığını ve Allah'tan gelen görevinin "sadece bildirmek" olduğunu bildirdiğini anlatır. Alem ile Allah arasındaki ilişkide alemin Allah'a muhtaç ve fakat Allah'ın Aleme muhtaç olmadığı ve alemin mümkün kavramından hareketle geçiciliğine delil getirir. Buradaki önemli vurgu; güç ve yetki sahibi iken bunu kullanmama ve bunu samimiyetle ve doğallığıyla yapmaktır. İleride göreceğimiz gibi melamilerde ve Kalenderilerde yetki ve etki, Arabi'nin tabiriyle tasarruftan tasarruf önemli bir varoluş biçimidir. Bu arifi samimi ve olgun kılar. Nuh peygambere dair Kur'an'ın bir ayetinde geçen sözün bu yorumlamasında Güç ve iktidar kavramlarına dair netleşmemiş Anarşist açıklamaların İbn Arabi tarafından yıllar önce yapılmış olması dikkate değerdir.

⁴ Ali Bulaç, "Cemaat, hiyerarşi, itaat!", Zaman gazetesi, 21/04/2011. Ali Bulaç'tan yapılan bu alıntı Harold Barclay'ın Efendisiz Halklar isimli kitabında Sudan ve Arap Yarım adası ve Doğu Afrika ve Kuzey Afrika bölgesinde bulunan kabilelere dair söylemiş olduğu cümleleri anırtmaktadır. Bu toplulukların büyük oranda Anarşist cemaatler olduğunu iddia eder Barclay. Bu kitap'taki bir çok makale itaatsiz.org'da yayınlandı ve yayınlanmaya devam ediyor.

Anarşist Kütüphane

Alişan Şahin
Anarşizm ve Din: İslamdaki Anarşizm ya da Anarşizmdeki İslam
15.02.2015

08.05.2022 tarihinde şuradan alındı: itaatsiz.org

tr.anarchistlibraries.net